

БЪЛГАРСКИЯТ ПРЕХОД И ПЪТЯТ НА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЯ НА КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

Елка Тодорова
Мирослав Попов¹

Въведение

Начинът на функциониране на българските институции през годините на прехода поставя серия от въпроси като например: „Как всъщност функционира Конституцията през изминалите 23 години от приемането ѝ? Как функционираха институциите, създадени въз основа на нея; кои от тях функционираха зле и защо?“. Поначало прегледът на институциите и отговорите на множество въпроси от този порядък не представляват особена трудност, проблемът е в това, че подобни анализи често остават без реакция.

Причината най-често е в това, че публичната сфера в България е доминантно негативистична, което се изразява в широко разпространеното разбиране, за „проваления преход“. В какво точно преходът се „провали“, обаче рядко става основен акцент на анализите. Освен това фокусите на интерпретациите разделят социалните групи, политическите партии и елитите, най-важното не се извършва, а и не се търси публично дискутиране на отделните гледни точки. И тъй като постигането на консенсус не е цел, отсъства дебат за общото във всяка от гледните точки, не се търси сходството, не се изясняват различията. Консенсусът се постига само на равнище, което отстои най-далеко от непосредствените интереси на отделните групи актьори: при оценка на прехода се говори общо – за колективни „разбити илюзии (за демокрация)“, за групови „пропаднали надежди“, за „срутени кумири“, като нещо очевидно и саморазбиращо се, но за кого те са такива и за кого – не, съзнателно се пропуска. Сериозният анализ на ситуацията обаче изисква значително по-аналитичен, а и дедуктивен, генерационен подход към даваните оценки и интерпретации.

Генеративните социални изследвания, както е известно, тръгват от виждането, че нито едно явление или ситуация не може да се обясни без да се опишат правилата или условията, предхождащи явлението. Не е достатъчно само да се определи каузалността между две явления, а е нужно да се опише как определено съчетание от социални или културни (физически или биологични) тенденции са повлияли с течение на времето върху дадено население, за да

¹ Елка Тодорова е доктор на социологическите науки, професор в катедра „Икономическа социология“ на УНСС; сл. тел.: 81-95-510, e-mail: elka.todorova@me.com; Мирослав Попов е юрист, политически наблюдател, експерт по въпросите на междуетническата толерантност и бивш зам. председател на Съвета по етнически въпроси към МС.

произведат наблюдаваното състояние, явление, ситуация. В противен случай, когато няма връзка между предварителните условия и настоящите явления, не се излиза от рамката на повърхностното описание². Поведението на хората, действията и бездействията на отделни групи актьори стават задължителни за разбиране на явлението, което се изследва. Затова, според автора, подобен еволюционистки подход подхожда по-добре на политологическите анализи, отколкото структурно-функционалния или идеотионистичния подходи. Защото става възможно да се сравнят различни съчетания от променливи, които провокират едно и също социално явление (дори и да се отчитат както директни наблюдения), а теоретичните варианти и изборът на обяснителни модели стават по-богати и разкриват по-точно кои правила не са свързани или не се отнасят към наблюдаваното явление.

Имаше ли постоянна борба между предлаганите политически проекти, изразявани във формата на нови идеи у нас, в навечерието на прехода? Знаем, че сами по себе си идеите само отчасти създават нови институции и че изборът на нови идеи най-често се определя от променливите политически възможности, предлагани от провалящата си институционална рамка.

За да има реформа, съществуващата институционална структура трябва сама да се е опитвала да промени флукутиращите политически идеи, за да не се дава възможност на опортюнистично настроени политици да реализират свои решения. Самите идеи обаче имат смисъл само ако бъдат разбрани в контекста на отношенията им със старите институции, тъй като те се създават или като тяхна опозиция, или в резултат на отхвърлянето им.

Тук не говорим за утилитарни сметки на отделни групи актьори, за познавателно научаване на нов тип поведение или за социални експерименти, при които се проверяват хипотези (въпреки че в някои анализи на прехода у нас се доказва именно това). Тук говорим за наличието или отсъствието на състезание между политическите проекти, но не и за свеждането им до елементарни разлики в емоционалното съдържание и символизма. Наличието на състезателни проекти би задълбочило, но и определило границите на пропастта в политическия дискурс, а историята на тази основа би реконструирала ситуацията, за да стане възможно сравнението на предложените алтернативни визии за бъдещото развитие на страната.

Основната теза:

Днес сме в състояние да кажем, че у нас в началото на прехода новите идеи не се предложиха в политически проекти, а се заявиха в „заета отвън” институционална промяна, която свари политическите субекти неподготвени, а общественото съзнание – неготово да приеме новите идеи, защото те не бяха ос-

² Epstein, J. (2007). Generative Social Science: Studies in Agent Based Computational Modeling. Journal of Ecological Anthropology, Vol.11, 2007:76-80.

мислени и изговорени в аналитичен спор около стари и нови институционални практики.

За доказателство на тази теза предлагаме интерпретацията, че преходът у нас е процес на непрекъснато отхвърляне на държавността за сметка на постепенния възход на антидържавността и причината за това не е просто неумелото и несериозно управление на страната в този период, а натрапчивото налагане на противоречиви идеи, които се превърнаха в идеологемите на прехода.

Доказателствата:

1. Действащата Конституция и отношението към нея

Например действащата Конституция бе изработена и приета в най-конфронтационния, но може би и в най-романтичния период на българския преход. Когато през първото полугодие на 1991 г. VII-то ВНС изработи новата демократична Конституция и когато на 12 юли 1991 г. я прие, тя бе съставена и оценена съобразно най-добрите образци на европейския конституционализъм, на европейските парламентарни републики. Като текст и като нормативен субстрат тя е съзвучна с основните демократични конституционни принципи и постижения на съвременния свят, хармонира и възпроизвежда основните международноправни актове за правата на човека. Не това обаче се оказва решаващо при изграждането на обществената преценка за нея. Общественото неразбиране и дори откровения негативизъм спрямо Конституцията по правило вземаха връх във всички дискусии.

Най-важната особеност при приемането и утвърждаването на българската Конституция от 1991 г. е, че тя бе подписана и приета без да бъде спечелено обществото, без да се състои дебатът за новите идеи в нея, за нейния демократизъм и пропазарност и в този смисъл – за нейния „антисоциализъм“.

Конституцията бе оценявана и в началото, и в по-късно време „като цяло“, като документ за институционалност, съставен от едни политически сили – подписалите я. Следователно тя бе приета за политически проект с подозрението, че е създаден текст, влизащ в разрез с интересите на останалите политически проекти. Новите идеи, които влязоха в нея, дадоха на българския народ многобройни възможности за демократични действия, които хората в други западни общества са получили след десетилетни тежки дебати и остри социално-политически борби. И там те са се научили да ги ценят и пазят..., докато тук те сякаш бяха „спуснати отгоре“, създали се сякаш от самосебе си³. Но новите идеи се създават в дебатите, оспорването, сблъсъците, налични още в съществуващата институционална структура, докато тук подобна ситуация отсъстваше.

Изобщо, използването на новостта в идеите като кохерентно обяснение за това дали те ще се наложат, или не, дава отговор на въпроса как самите нови идеи са се създали (от самосебе си) и защо старите идеи се оказват неспособни

³ Това е част от причините за днешната драма на конституционализма в България.

да координират социалното поведение. Знаем, че идеите са обрaмчени от институциите⁴ и че те не могат да бъдат разбрани извън институционалната рамка, в която са включени⁵, но все още не знаем защо определени идеи се реализират в периоди на радикални промени, а други не успяват да си проправят път. Институционалният, както и т.нар. идиетичен подход не са в състояние да дадат отговор на въпроса за превръщането на идеите в доминиращо политическо поведение. Не е ясно кога научаването става с помощта на индуктивната логика, кога е рационално изчислена сметка; проблемно е и обяснението как точно новите идеи се появяват, а после обобщават и канализират, за да създадат нови системи от вярвания, с които да се постигнат властови отношения и да се създаде нов обществен ред.

Редица изследвания за това как и кога се променят идеите подкрепят виждането, че ако те се променят, когато обществата все още следват предписанията на старите идеи, а и отсъства ясен дебат за открояване на отделни политически проекти, може да се стигне до социално нежелателни последици, при които едновременно действат процеси, предизвикващи както срив (колапс), така и свързване (консолидация)⁶. Сбивът се отнася до съгласието или поне виждането, че старата ортодоксалност е неадекватна да даде решение на проблемите, а консолидацията предполага социална координация, с която новите идеи да заменят старите.

Но въпросът за това как идеите сами по себе си са генерирани, както и каква е тяхната връзка с институционалната структура, която ги заобикаля, излиза извън обекта на интерес при подобно разбиране. Самата връзка между новите идеи и трансформациите в сринатата обществена структура изобщо не се отчита, а акцентът пада върху привилегированите властови актьори, които сякаш единствени имат способността да свързват колективните виждания в нови групи идейни проекти.

Ако обаче не е имало нови идеи, а те са се появили изведнъж, излиза, че появата им в контекста на социални трансформации за промяна са дело единствено на борещите се за власт експерти и политически актьори. И тогава изглежда естествено да се обсъждат механизмите, свързващи актьорите, промяната в колективно поддържаните вярвания и структурната или институционалната промяна. И тъй като най-често се отделя внимание на актьорите, сред които имплицитно се разглеждат само хората с власт или малки групи от властови субекти (по отношение на цялото общество), картината на социалната промяна изглежда твърде ограничена, защото се пропускат поредица от елементи, сред които големите социални групи и наличието на социална идентичност, които често са в основата на самата промяна. Всъщност, процесът успява там, където новите идеи

⁴ Gorge, M. (2001). New Institutionalists' Explanations for Institutional Change. *Politics*, 21(2):137-145.

⁵ Orren, K. (1995). Ideas and Institutions. *Polity* 28(1):97-101.

⁶ Peters, B. (2008). Institutions and Time: Problems of Conceptualization and Explanation. *Journal of Public Administration and Research Theory*, 8 (4):565-583.

и институции са допълнение към трансформации, настъпили в широката база на обществото. Но ако елитите не участват в дебата, хората стават безпомощни в интерпретациите си за това чии интереси следва да защитават.

Ако новата конституция в началото на прехода е отговаряла на едни „изходни“, „стартови“ интереси и представи, то при неговото приключване, интересите на част от политическите участници са доста по-различни и дори противоположни.

2. Представите за законност

Обществените представи за законното, справедливото, правовото поведение и развитие, вече са радикално променени. В България преразпределението на националното богатство в основни линии приключва или – иначе казано, приключва ключовата фаза от прехода, през която главното действие е „преразпределението“, но то не става по начини, следващи правовия ред, а чрез провокации и експерименти с неговите форми на контрол. Затова и в общественото съзнание този период все по-последователно се обозначава, като „епоха на криминалната държава“.

Вярно е, че този процес никъде в посткомунистическите страни не е преминал особено законно, но в страни като България, Русия и Украйна, той е особено негативен. Допълнително, властовата автоапологетика през целия преход подсили усещането на обществото за недостоверност и фалш на официалния разказ за прехода и формира едно несъгласие с публичните преценки, много сходно с това, което битуваше по време на комунистически период към официалната идеологическа фразеология. И ако днес новите политически и икономически елити се дистанцират от предходната 24-годишна недемократична и неправова история и практика, следвайки генерационния подход, е нужно да припомним как започна процесът на антидържавност, как приемането на една Конституция – антисоциалистическата по съдържание, още през 1991 г. бе съпроводено с ирационална война срещу нея.

Отсъствието на консолидация се чувства най-сериозно, ако се опише дисонансът между официалния разказ и масовите обществени настроения по държавноправни въпроси, сред които е този за Конституцията, за парламентарната дейност, за законността, за фактическите цели на властта и за утвърждаване на съответните обществени практики в унисон с тях.

Дали Конституцията спомага за позитивното национално социално-икономическо развитие или обратно – ролята ѝ е да узаконява драстичното неравенство, управленския произвол и грабеж?... Ако последното е вярно – значи нещо в нея трябва да се промени. Ако обаче това не е така, защо тя се превърна в пожелателен текст, неспособен да влияе на обществените процеси в страната?

Смятаме, че българското общество днес се нуждае от определено връщане към рационалния анализ и трезвата преценка, към здравия разум и логическото мислене по обществени и публично-правни въпроси, не просто, защото така е редно, а защото това е **държавоспасяващо**.

3. Разбирането за конституционализъм

Различните варианти на конституционализъм изучават как правовият ред се създава и поддържа и приемат, че индивидуалните предпочитания се формират и ограничават от институционалната рамка, но рядко в полето на интерес е бързата им смяна. Тъй като институциите са механизми за въвеждане и поддържане на реда и защото са в състояние да решават проблеми, свързани с общите действия на хората, не е очевидно как става тяхната замяна, с какво могат да бъдат заменени, когато престанат да бъдат полезни и не са в състояние да осигурят нови властови отношения. Не е ясно и кога и защо индивидуалните предпочитания и практики се развиват паралелно и извън влиянието на институционалната рамка. Тук не става дума за някаква форма на анархизъм, а за ситуация, при която – поне от гледна точка на институционализирането на правов ред, се наблюдава определена форма на аномия. Ще се спрем по-подробно на този въпрос.

Изходният пункт в разбирането на проблемите на българския конституционализъм е – как всъщност функционира конституцията, как се тълкува и как се прилага. Изобщо, какъв бе фактически българският конституционализъм през изминалите 24 години и какъв е той днес. Изходните въпроси са: „Как функционира Конституцията през изминалия близо четвърт век? Кои конституционни институции функционираха зле? Защо? Адекватно ли се тълкуват нейните разпоредби от Конституционния съд, когато му бъде поискано тълкуване? Съобразяват ли се висшите държавни институции с конституционните норми? Съумяват ли проконституционните политически и обществени сили и среди да конструират обществено убедителна проконституционна позиция, когато в обществото съществува спор по важни институционални въпроси?“...

Елемент от дебата е преценката как проблемите на конституционализма присъстват и в националните обществени дискусии – адекватно или неадекватно, задълбочено или повърхностно. Иначе казано, има ли принос Конституцията и ако има, доколко той е значим и в същото време отговорен за социално-икономическите неудачи на българския преход. Ако преобладаващото мнозинство от гражданите са убедени, че като общество все някак вървим напред, а в личен план става все по-трудно, ако почти аксиоматично се приема, че българският преход е провален в икономиката, резонно възниква въпросът има ли конституционната уредба свой принос за съсипването на индустрията и земеделието, за престъпността, бедността и нищетата?

Ще започнем с това, че негативизмът спрямо Конституцията съществува на някаква „екзистенциална база“. Ежегодните чествания в деня на подписването на Конституцията и акцентите в редица медии често са свързани с припомняне на гладния протест на 39-те срещу Конституцията от пролетта на 1991 г. (сякаш се чества денят на антиконституционализма), а не на съдържанието ѝ. И дори когато се спори за Конституцията, това не е продукт на по-дълбоко осъзнаване на проблемите на българския преход и институционализъм, а на тези, свързани с необходимостта от подмяна на „обществения договор“. Но дискусииите за

евентуална, следваща поредна конституционна ревизия не заместват анализа за характера на четвъртвековния преход, за неговите цели и резултати, както и дефицитът на зрял, принципен, правно-теоретичен коректен спор по повод фактическия конституционализъм не може да замени спора за резултатите от прехода.

Въпреки всичко, безпринципното отричане на постиженията и достойнствата на конституционния текст силно допринася за съществуващата висока неопределеност в обществените представи за държавността и ролята на действащата Конституция.

4. Противоречието демократични норми и недемократично поведение

От една страна, налице са демократични конституционни норми, в които се прокламира политически плурализъм и свобода и право на убеждения и на тяхното отстояване. От друга страна, продължаваме да сме свидетели на лични оскърбления заради политическите възгледи, на уволнения и ограничения върху правото на информация, особено към представители на левите политически сили. Въпреки че има конституционна забрана на политическа дискриминация, Конституционният съд в някои периоди не обезсилва репресивни и лустрационни законови текстове като например т.нар. Закон „Панев”, Законът за радиото и телевизията и др. А когато са налице проконституционни позиции на политици и юристи, те рядко получават обществено внимание и подкрепа (например отхвърлянето на Закона за банките и кредитното дело от 1992 г.). Конституционализмът обаче е общата нагласа на обществото и гражданите, че имат права и са установени правни принципи, стоящи над държавата – схваната като актуална власт. Защо тази нагласа отсъства у нас?

На този въпрос може да се отговори по различни начини. Един от тях е да се посочат съдържанието и характера на неконституционно поведение, например на държавните органи. Това може да стане и става, когато поведението на държавните органи излиза извън нормативно предписаните им правомощия.

Например, приемането на една нова конституция е учредяване или преучредяване на една нова държавност. Чрез конституцията държавата очертава границите в които ще се простира в своето властване. Затова всеки държавен орган в управленската си дейност е длъжен да се простира в конституционно установените му граници на правомощия. Държавата декларира, че ако тя самата нарушава тези конституционни граници, ще може да бъде санкционирана чрез органите на общото и административното правосъдие и чрез конституционния контрол, осъществяван от Конституционния съд. Всеки държавен орган има само онези права, които изрично са му предоставени по силата на Конституцията или чрез конституционнообразни закони. За повечето от управляващите през годините на прехода обаче това се приема като ограничение на свободата на властване и всячески се нарушава.

Когато през 1991 г. се приема новата Конституция от VII-то ВНС, това бе съпроводено с определени позитивни, дори утопични обществени очаквания, че една демократична Конституция е всъщност най-солидният гарант за демокра-

тичното, европейското развитие на страната. Подобно очакване е характерно за ситуации на „нормалната политика“ – такава, при която се управлява по съществуващи образци, норми и правила и за която има консенсус, че осигурява континуитет и чувство за ред. Но ако политическата промяна не е съвсем очаквана и ако политическите актьори не работят със стабилни ценности, фиксирани в начините им на мислене, промяната, наложена с конституционен текст не е в състояние да гарантира демократично развитие⁷. И това стана именно така.

В стремежа да се излезе от това положение на противодействие на иначе декларираната готовност за промяна, се направи всичко възможно за юридическа, политическа, процесуална и медийна делегитимация на Конституцията и нейното приложение. Това става особено ярко изразено в периоди на изострена политическа конфронтация. И резултатът не закъснява – свидетели сме на масов обществен институционален нихилизъм. Очевидно е, че трябва да се излезе от трактовката за идеите като обяснителни схеми за процеса на създаване на нови институции⁸. Това важи само ако има консолидация на институциите да се превърнат в първопричина на самата промяна – нещо което новата Конституция сама по себе си гарантира със съдържанието си, но не е в състояние да реализира в конституционната практика.

Класически е афоризмът, че *„конституцията е текст, дух и практика“*. Къде тогава са проблемите – в конституционния текст или в конституционната практика? Нито един конституционен текст не е идеален, никоя държава не тръгва да усъвършенства докрай своите конституции. У нас обаче бе допуснато актуалният конституционен текст да бъде откъснат от фактическата конституционна практика. Нещо повече, позволи се да се спори за качествата или недостатъците на конституционните норми, вместо да бъде наложен възгледът как тези норми да се прилагат.

5. Българската практика на правозащитните норми

Никой сериозен човек днес не осмисля Конституцията като набор от правила. Тя се вижда като действия на хората в техните усилия, морал и реализирани постижения да изискват и защитават нейното спазване. Особено днес, когато общите конституционни норми, свързани с правата на човека, са всеобщо цивилизационно достижение. Новата ни Конституция никак не е оригинална в това отношение – съставителите на текста са ги заели от основополагащите документи на ООН и на Съвета на Европа. И ако правозащитните норми са световни и европейски, то практиката по тях е национална, т.е. българска.

Ще се спрем на няколко въпроса, свързани с практиката по отношение на конституционните норми. Ще разгледаме въпросите за социалните права, от-

⁷ Lieberman, R. (2002). Ideas, Institutions and Political Order. *American Political Scientific Review*, 96(4):697-712.

⁸ Blith, M. (1997). Review: Any more Bright Ideas: The Ideational Turn of Comparative Political Economy. *Comparative Politics*, 29(2):229-250.

говорното управление, концентрираната демокрация и недемократичност, неолибералната антидържавност, недоверието към политическите субекти, извънпарламентарната власт.

А. Най-ярката илюстрация е проблемът със социалните права на гражданите.

Политическите сили у нас често имат едно твърде двусмислено отношение към въпроса за социалния характер на българската държава. Определянето на България като „социална държава“, за пръв път се появява в член първи, в новата редакция на старата конституция от април 1990 година. Така бе написано и гласувано *„България е демократична, правова и социална държава.“* Нормата замести известния стар „член първи“, отменен в средата на януари 1990-та година. Редица западноевропейски конституции именно така се и самоопределят в своите първи членове – като демократични, социални и правови. Седмото Велико народно събрание обаче пропусна да възпроизведе този текст. Днес България според един строг прочит на Конституцията не е „социална държава“ – въпреки, че едно обществено допитване по този въпрос би показало точно обратното – всички са чували, че така е записано.

Но подобно определение отсъства от конституционно-нормативния текст. То съществува само в преамбюла на Конституцията като перспективна цел и като пожелание – депутатите от ВНС приемат за цел един ден *„България да стане демократична правова и социална държава“*, но тази цел не се установява със специална норма⁹.

Социалният характер на новата българска държавност не бе заявен в Конституцията, не бе обяснен, и не бе категорично отстояван¹⁰. По тези чисто конюнктурни причини при дешифрирането на социалната функция на държавата в Конституцията и особено при прокламирането на гаранциите за правата нейните създатели са били неразумно „сдържани“. Но проблемът съвсем не е в това, че липсват думичките „социална държава“. Въпросът е, че социалните права – а това са членове от чл. 47 до чл. 55 (правната закрила на майчинството и детството, правото на труд и на благоприятни условия на труда, правото на обществено осигуряване и социално подпомагане, правото на достъп до медицинска помощ и на безплатно ползване на медицинско обслужване, безплатното средно образование и т.н.), всички те, без изключение, впоследствие бяха

⁹ Във ВНС съществуваха съвсем конкретни причини за подобна социална сдържаност – имаше остър политически сблъсък по този въпрос и несъгласие от страна на СДС и двете отслоили се от БСП малки парламентарни групи, които се обявиха за „държава без конституционни определения“, за да се избегне определението за „социална“, която им звучеше като „социалистическа“.

¹⁰ По отношение на социалните права, нашата конституция е твърде пожелателна. Може да се припомни, че през периода 1987 – 1990 г., една от причините, поради които най-остро бе критикувана старата комунистическа конституция от 1971 г. бе именно нейният пожелателен характер...

поставяни под въпрос, бяха оспорени в обществените дебати, бяха ограничени и дори парализирани чрез текущото законодателство.

Характерно за демокрацията е, че разбиранията за гражданските права се делят на два типа: едните са ориентирани към позитивни страни – участие в политическия живот, право на гласуване, организация, информация; а другите – към негативни: защита на хората един от друг, правото да съдиш и правото на собственост. При следване на либерални стратегии акцентът е основно върху негативния тип права. Но, както казва К. Крауч, „демокрацията се нуждае и от двата типа”¹¹.

С една поредица от тълкувателни решения Конституционният съд придаде на текстовете, свързани със собствеността, икономическата система и социалните права на гражданите, неолиберален смисъл. И макар тази последователно следвана антисоциална управленска политика и законодателна стратегия да е неконституционна по дух, тя не срещна нито ефективно парламентарно, нито силно гражданско противодействие. Всъщност, оспорва се всякаква значима форма на социална солидарност в обществото.

Гражданите не разбраха тази идея, примириха се с игнорирането и погазването на социалните принципи на Конституцията и това вероятно породило истинската политическа катастрофа на Конституцията, неразбрана нито от политици, нито от юристи. Под модуса за осъществяване на необходимата „модернизация” и нова идейна институционализация фактически се десоциализира законодателството.

В края на прехода, който в социално-икономически план настъпи някъде през 1998-1999 г., отново се породиха определени стремежи да бъде преосмислена Конституцията и дори да бъде изменена конституционната рамка на държавата.

Една друга страна от фактологията около приемането на новата Конституция през 1991 г. е появилото се и защитавано от страна на лявата и центристската част на политическия спектър церемониално отношение към подписаната от тях Конституция. Става дума за един прочит на Конституцията, който се опира не на рационалния анализ на текста и на фактическото приложение на самата Конституция; не на преценка на реалната конституционна практика, а на преклонението към самия акт на приемане на конституцията – без оглед на фактическото положение, на всичко случило се след приемането ѝ. Това донякъде обяснява несериозното и снизходително отношение към действията на нарушаване и погазване на Конституцията, защото на нея се гледа като на романтично-патетично събитие в съвременната история, чийто смисъл не е много ясен¹². Проявите на подобен „церемониален конституционализъм” обаче затъмняват анализа не само на конституционноправните реалности, но и на политологическите и социологически анализи за дестабилизацията на институциите, станала основна характеристика на прехода.

¹¹ Crouch, C. *Post Democracy*. Polity Press, 2004, p. 13.

¹² Наистина уважението към 309-те подписали (плюс 4-ма „дописници”) е заслужено, но те така или иначе не биха могли да бъдат узаконени за „бащите-основатели”, ако използваме американската фразеология.

Б. Освен въпросът за социалните права на гражданите, в сърцевината на въпроса за изграждането на демократичен тип легитимация на властта и демократична държавност стои въпросът за **отговорното управление**.

Едно управление е отговорно ако не се поддава на подвеждане и на съзнателно насочвани атаки като например издигнатата теза през деветдесетте години на миналия век за „бавния преход към реална демокрация”. Ако трябва да се назове една причина за нискокачественото, слабо, а понякога и неграмотно законодателстване, това е отсъствието на сериозен диалог по целите на законите, по това кое е по-справедливото и кое – по-полезното нормативно решение. Вместо да се аргументират публично насоките на промяна по основни за обществото конфликтни проблеми, се пишат закони, като се пренебрегва необходимостта от цялостен предварителен анализ на конфликта. Ако се добави и отношението на медиите, тяхната готовност да скриват интересите на вносителите на законодателни промени, става ясно защо цялото общество се превръща в жертва на натрапвани му частни, подвеждащи внушения, мистифициращи конкретни лични или групови интереси.

В. В България днес има **функционираща демокрация**, но все още няма достатъчно демократично общество, готово например да признава резултатите, получени на изборите, когато са резултати, инкасиращи загуба.

Единствено у нас е възможно да се стигне до положение да се оспорва възможността в парламента да се сформира коалиционно правителство. Навсякъде в Европа демокрацията върви с вярата, че конституционно предвиденият механизъм е правилен и резултатите от изборния процес следва да се зачитат и уважават както от спечелилите, така и от загубилите. Защото консенсуализмът не е просто абстрактен моралистичен призив за разбирателство, а е осъзнат процес на демократичност. В името на запазване на демокрацията, дори когато е налице напрежение между нейните елементи и нейната продуктивност (противоречие, определено като „парадокс” от Ш. Муф), се търси обяснение, което да не противопоставя демокрацията на либерализма, а да ги свърже в принцип на взаимовлияние, подобно на гешталтския принцип за разбиране на възприятието и поведението на колективните субекти¹³.

Г. Неолибералният модел на икономически преобразования се реализира изключително за сметка на едновременното съкращаване на потреблението и производството и масова емиграция на „излишните”.

Така например, свършено съзнателно, проблемът за икономическите реформи бе откъснат от проблема за социалната сигурност – така, че когато тръгнаха икономическите реформи, управляващите целенасочено „изчакваха” с

¹³ Mouff, C. The Democratic Paradox. Verso, 2000, p. 10.

приемането на адекватни форми на социална защита. Моделът на реформите доведе до остра социално-икономическа поляризация, която несъмнено беше търсена, но не в размери, заплашващи обществената цялост. Провеодоха се серии от „войни“ – война срещу всеобщото образование, срещу всеобщата заетост, срещу всеобщото здравеопазване, война срещу колективните сдружения, война срещу кооперативните банки, дори война срещу напояването. Като цяло, получи се нещо като война срещу цивилизацията, която трасира „цивилизационна деградация“, социално-икономическото безсилие на „социалната“ държава и в крайна сметка – антиконституционализъм и деинституционализация.

Д. По отношение на политическите субекти се създаде нелегитимност и недоверие.

В няколко парламентарни мнозинства се оказваше доверие само на правителства, които са избрани не на политическа основа. ГЕРБ, както и преди него ОДС и НДСВ, се опряха на принципа за неполитическото доверие. То е лично доверие към нарочения лидер (било Желев, Костов, Сакскобургготски, Борисов) и по правило „солидно“, до ... първото неприемливо решение или становище на лидера. Подобно въздигане в ранг на закон на волята на една личност, заедно с фактическата ѝ неподконтролност, макар и не български патент (случи се и в Русия, и в Полша през 90-те години, и в Словакия, и в Хърватия, и на редица други места), се обосновава с популярната концепция за необходимостта от бърз преход към демокрация, но с помощта на диктатура (на практика остава предимно диктатурата или поне „копнежа“ по нея). Легендата за „великия реформатор“, който извършва „реформи“, след които хората заживяват по-зле, но страдат за негова слава ... все още е на дневен ред.

Е. Важна особеност на българския преход е пренебрежението към действителните политически въпроси, които възникват около спазването на Конституцията.

Как да се реагира на пълзящата дискредитация на конституционните норми и принципи; как да се разглежда дейността на Конституционният съд и предлаганите от него трактовки, които имат противоречиво съдържание; как да се обясни, че всяка промяна в конституционните текстове има значим политически смисъл и винаги поражда значими политически последици.

Например, при по-адекватен прочит на Конституцията, се вижда, че тя е далеч по-демократична по дух и текст, отколкото извънпарламентарната политическа практика. Втората и третата алинеи на нейния чл. 1 прогласяват и дешифрират като висш принцип народния суверенитет. Те установяват недопустимостта и забраняват „обсебване на държавната власт от отделна партия, държавна институция, група хора или личност“. Конституционният принцип, съдържащ се в чл. 1, трябва да се схваща като недопустимост на едновластие, на едноличната диктатура, на самодържавието.

Изминалите години след приемането ѝ обаче сочат, че през значителни периоди рискът – например от авторитарен режим, е бил сериозен. Както 38-то през 1997 г., така и 41-то Народно събрание – през 2009 г., установиха в страната политически режими, съответстващи на модели на демокрация, концентрирани около една личност. Два пъти по четири години¹⁴ имахме едно, по същество еднолично, „командирско”/„генералско” политическо управление, с всички произтичащи от това последици. Изпълнителната власт се свръхконцентрираше в ръцете на една институция – тази на министър-председателя.

Разбира се, свръхконцентрацията на власт влече и свръхотговорност, особено след нейното изгубване, но се вижда, че Конституцията не съдържа достатъчно силни бариери срещу прекалено силната, неконтролирана концентрация на властови правомощия в правителството, както впрочем парламентът не успява да осигури по-категорична обществена защита на демократизма.

Основни аналитични концепции

Описаните по-горе примери дават основание да се заключи, че конституционният модел от 1991 г. не е изчерпан, но усилията за неговото адекватно публично разбиране и прилагане, от една страна, бяха „спестени”, а, от друга – неразбрани, с което се откри широко поле за околконституционни и антиконституционни по същество спекулации.

Оттук и преходът за установяване на новата държавност в България се оказа в плен на редица теоретични, политически, съдържателни и интерпретативни капани, които в своята съвкупност доведоха до дестабилизация на държавността.

На първо място сред тях е констатацията, че България живя през изминалите 23 години в условията на един частично делегитимиран конституционен модел. Самото съдържание на Конституцията бе игнорирано, заобикаляно и преиначавано. На утопичното очакване, че една демократична Конституция е най-солидният гарант за демократичното развитие на обществото се противопоставиха аргументи в „защита” на неконституционно поведение. Сред тях основните са стартовото проблематизиране на акта на нейното подписване, постигнатото проконституционно съгласие в Седмото ВНС, стремежът да се обяви свикването на самото Седмо Велико народно събрание като излишно, неприемането на резултатите от изборите, които го произведоха.

Ето защо, когато говорим за непълна легитимност или по точно за частична делегитимация на Конституцията, не е, за да се подвеждаме да търсим причината например в „гладната стачка на 39-те” от юни-юли 1991 г., а по-скоро в отсъствието на консолидация при защитата на демократизма; в „сдържаността”, „неречовитостта” преди всичко на проконституционните сили; в „несоциалистичността” на новата Конституция, която парадоксално беше приета от хората вляво, а не отдясно на политическия спектър.

¹⁴ Процесът, който започна през пролетта на 1997 г., бе възобновен през 2009 г.

Често се пропуска фактът, че не подписаха Конституцията, не само 39-те, но примерно и депутатите от ДПС, които бяха в парламентарната зала. Следва да се припомни, че войната срещу тази Конституция започна буквално в първия ден от нейното действие. На 13 юли 1991 г., когато Конституцията е публикувана в „Държавен вестник“, същият ден – преди обяд, група хора, предвождани от народни представители от СДС, провокират сблъсък с полицията и във в. „Демокрация“ се появяват думите на депутата от СДС В. Медарски: „така ще е занапред – с тази Конституция полицията ще бие“¹⁵...

На второ място е насаждането на подозрителност и страх от Конституцията. Това автоматично поражда последователен натиск върху промяна на представите за социалност и служи за основа на създаването на предразсъдъци не само към лявата и социалната политика, но и към социалните институции и общности, дори към символите на социалността, кооперирането, социалната икономика, груповата и човешка взаимопомощ.

Кризата в конституционализма е аналогична на кризата в други сфери – като земеделието и здравеопазването например. Но обсъждането на този въпрос е извън полето на интерес както на политиците, така и на медиите. Състоянието на българския конституционализъм с нищо не е по-добро от това на промишлеността и земеделието – и разрухата е същата, и рушителите, общо взето, са същите, и технологиите, с които се внушава на социално по-слабите слоеве за успехите на реформите – идентични. Нещо повече, и примирението в обществото, с което се посрещат конституционните нарушения, е същото.

Ще повторим, че тук не става дума за слабости или грешки в конституцията, защото всеки нормативен акт и всяко човешко творение по начало е със „слабости.“ Въпросът е какво практически произтича от конкретното им установяване – стремеж към доизкусуряване или повод за игнориране на неконституционната практика? Когато се натрапва представата за „комунистическия характер“ на новата Конституция, всякакви автентични диагнози за нарушаване на конституционните норми публично се игнорират и маргинализират. А когато редица опити да се идентифицира „комунистичността“ на Конституцията се провалят, се привеждат нелепи доказателства от типа на привиждането в нормата за „забрана за продажба на земя на чужденци“ на комунистическа реторика.

На трето място антиконституционализмът нанася изключително тежки поражения върху превръщането на новите конституционно съобразени и демократични идеи в доминиращо политическо поведение. Не само функционирането на институциите, но и поведението на гражданите се лишава от модели за научаване на действия, следващи нововъведените идеи за демократична промяна на държавността.

Как например, без широк обществен и професионален дебат, да се разбира кое е и кое не е конституционно съобразно? Как да се насочи вниманието към многоизмеримостта на антиконституционализма при осъзнаване на несправдите и слабостите в социалната практика, а не да се следва наложената представа,

¹⁵ в. Демокрация, 14 юли 1991 г.

че става дума за частни проблеми, свързани с естественото развитие на новите икономически, социални или културни отношения в обществото?

Основните полета на противоконституционно поведение в днешна България, според нас, са:

- ✓ Погазване на конституционните права и свободи на гражданите от държавни органи и длъжностни лица;
- ✓ Излизане извън конституционно установените граници при реализиране на правомощията на държавните институции;
- ✓ Мистифициране на конституционните норми и налагане на неадекватни интерпретации на конституционни норми и институции;
- ✓ Фактическо суспендиране на отделни конституционни норми, преди всичко в практиката на органите на изпълнителната власт;
- ✓ Обявяване за конституционно съобразни на откровено неконституционни норми в текущото законодателство;
- ✓ Масови прояви на неуважение към самата конституция;
- ✓ Неразбиране на правното съдържание на категорията частна и публична собственост;
- ✓ Неразбиране на принципа за пряко действие на конституционно-правните норми и оттук съпротивата на централната и местната администрация, в много конкретни случаи пряко да реализират конституционно прокламираните права и задължения;
- ✓ Редица внесени промени в наказателното законодателство, с които по същество се прехвърля отговорността за борбата с престъпността от държавата върху гражданите;
- ✓ Опитите да се ограничат възможностите за съдебна защита срещу актове на администрацията, например в областта на банковата дейност, на екстрадицията на чужденци, на незаконното подслушване, на приватизацията, на „досиетата” и др.
- ✓ Всички норми, предвиждащи ограничения на правата на гражданите, основаващи се на политически принцип, които се появяват в редица законопроекти;
- ✓ Осъществяването от висши държавни служители на работните им места и с публични средства на партийна дейност;
- ✓ Непрестанното ограничаване на местното самоуправление със законови изменения и с административни актове на изпълнителната власт;
- ✓ Опитите на висшата правителствена администрация да се меси в делата на Българската православна църква и Ислямското вероизповедание, което изразява неразбиране на самата природа на светската държава.

Действително, в последните десетина години се наблюдава заявяване на про-конституционализъм в официалния политически етикет, но това слабо се отразява на реалната конституционна практика, която продължава да се отда-

лечава от същностните принципи на конституцията, от нейната истинска социалнополитическа философия и от нейните действителни нормативни решения.

Дори ако се приеме, че институционалният дебат в очите на мнозинството от хората изглежда няма практически смисъл, основното задължение на политическите елити е да променят това състояние. В противен случай ще продължи снизходителното отношение към преценката за редица антиконституционни действия на фона на нетърпимост към тривиалните закононарушения, за които хората имат изострена сетивност. Безобразията на съседа, на дамата в общината или на кмета рядко или почти никога не се схващат като неконституционност, като свръхнарушаване на правовия ред. На тях се гледа като на очаквани действия от хората с власт или се привеждат съмнителни съображения за целесъобразност на действията поради всеобщата представа, че щом властта прави нещо, тя сигурно има това право.

На четвърто място проявите на външно неразбиране на конституционния смисъл най-често са свързани с конституционно-охранителните норми, защитаващи националната държавност. Тук най-често се изразяват резерви срещу „забраната на етнопартиите”, а при приемането на Закона за вероизповеданията се проблематизира констативната декларативност на разпоредбата, според която „източното православие е традиционна религия в България”.

На пето място, когато социолозите говорят за масова политическа апатия сред българите, най-често като доказателство се посочва катастрофално ниският рейтинг на Народното събрание, което автоматично се пренася и в отношението на хората към партиите и политическите институции. Не са налице обаче достоверни анализи и оценки на гражданите за качеството на основния продукт на Парламента – законите. А и при ниското равнище на запознаване на българските граждани със законодателството горната оценка изглежда абсолютно състоятелна. Тя всъщност има три основни измерения:

Първото измерение е, че българският парламентаризъм е дискредитиран поради сниженото качество на професионално-правния дебат в него, но и поради ниското значение, което се отдава на морала в провеждането на парламентарния контрол и в самия парламентарен дебат. Това естествено въздейства и върху самите парламентаристи, и върху избирателите.

Второто измерение е свързано с аргументите в публичните дискусии – **всяка дейност на парламента да се обезценява и да остава без последици, ако не хармонизира с конюнктурните интереси на мнозинството**. Смесът на опозицията остава абсолютно неясен за гражданите.

Третото измерение са проявите на антипарламентаризъм във взаимоотношенията между институциите на властта. Това става например, когато една от институциите оспори правото на различни парламентарни мнозинства да изпълняват функциите си, но в следващия политически момент, при изменено съотношение на силите, започне да утвърждава моралността на мнозинственото решение.

Следствията от антипарламентаризма:

Апатията на българските граждани, породена от парламентаризма, е продукт и на свръхочакванията към парламента и въобще на неадекватното разбиране за спецификата на парламентаризма и демокрацията. Но тя – въпросната апатия, е и естествен отговор на повърхностната, самодоволна и безотговорна посредственост, с която се характеризира работата на парламента.

Обществената апатия се дължи и на отсъствието на активна позиция и интерес към това, което се предлага и оспорва в Народното събрание, към алтернативите, към обществено най-полезното решение и оттук – към вида на подкрепата, която гражданите дават на партиите и на политиците – не в техен, а в свой си интерес.

Ниският авторитет на българския парламент е справедлива и обективна преценка, но тя е и белег за *постдемокрация*, ако използваме термина, предложен от К. Крауч. Моделът на тази демокрация включва виждането за електоралния дебат като спектакъл, който се контролира по един твърд начин от съперничаещи си екипи от професионални експерти в технологията на убеждаването и които подбират малко на брой, но внимателно и целенасочено подбрани теми за дискусия¹⁶. В тази ситуация гражданите играят пасивна, летаргична и дори апатична роля, отговаряйки единствено на сигналите, дадени от професионалните екипи.

В случая с българския парламент самите народни представители не са осъзнали характера на основната им функция – да извършват парламентарен контрол. Не само значителни полета от дейността на държавата остават извън интереса на народното представителство, но и работата им в постоянните комисии се свежда основно до подпомагане на законотворчеството. Универсалният характер на парламентарния контрол изисква постоянните комисии да се занимават основно с контрол, там той е ограничен само от принципа за разделение на властите.

На свой ред парламентарният дебат не е самоцелно говорене, а публично състезание по спечелване на общественото доверие и подкрепа за законодателството и за управлението като цяло. Ако „демократията предполага дискусия, автономни организации, които да организират обществения живот и достатъчно активни хора, които да членуват в тях”¹⁷, то дебатът е именно дейността, с която се придава легитимност на законотворчеството. Неговото отсъствие или непълноценност делегитимират дори най-съвършената власт.

Затова и у нас не се обсъжда законотворчеството (сякаш да се интересуваш от законите на страната си е право само на правно компетентните) и е слабо известно, че законодателството през последните двадесетина години, не само не ни „либерализира”, но на практика все повече огранича възможността на хората за свободен избор. Но отсъствието на дискусии и спорове за отделни визии в насоките на законодателстване лишиха дори хората с интерес към законодателството от информация, а оттам и от сила за противопоставяне. Тази липса на ши-

¹⁶ Crouch, C., 2004. Op. cit., p. 4.

¹⁷ Crouch, C., 2004. Op. cit., p. 6.

роко и отговорно публично рецензиране не само на нормативните актове (което донякъде може да бъде разбрано), но и на ефекта от прилагането на законите и на резултатите от едни или други нормативни нововъведения, правят безотговорни самите нормотворци. Неудачността на едно изменение на закона обикновено се огласява публично едва при следващия „ремонт“ на законовия текст. И ако животът докаже неправотата на някакво законово решение, нито българският елит, нито българският депутат, нито българският избирател се чувстват отговорни за него. Да се предлага последващ анализ на законовата дискусия или преценка на ефективността на направените нормативни предложения – в България подобна дейност изглежда не просто излишна, а дори обществено неприлична.

Допълнително – в историята за прехода, сменящите се политически режими извършваха последователни **нарушения в самото разделение на властите**, като въвеждаха драстична доминация на изпълнителната власт над останалите две власти, както и над президента и над Конституционния съд. Подпомагано от корпоративно зависимите медии, това положение просто парализира каквато и да била обществена воля за опониране.

Именно по тези причини **за българския преход се говори като за период на загуби – икономически, социални, лични, психологически**. Говори се и за образователна, интелектуална и социална деградация. Процесите не се свеждат само до това, че социално слабите стават още по слаби, или че в Европа България е страната на най-острия социален контраст и изглежда като „социалната джунгла на Европа“. Неолибералната доктрина и характеристиките на постдемократичния модел, наложен у нас, но описан от Крауч още през 2004 г., редуцираха до неузнаваемост основни социални принципи и инструменти на българската държава.

Вярно е, че мнението на много от българските професионални политолози и икономисти е, че не може да се постигне максимална демокрация и в същото време да се запазят либералните свободи (защото колкото по-силно се търси равенство в политическия смисъл, толкова повече ограничения и правила ще се създават, за да се преодолее неравенството), поради което става целесъобразно демокрацията да бъде ограничавана. И едновременно с това се препоръчва на гражданите да не се интересуват от политика, тъй като съвременните условия са такива, че за разлика от миналото, когато хората са разчитали основно на държавата, днес те са развили умения да разчитат основно на себе си, на способностите си и постигат целите си самостоятелно в условията на пазарна икономика.

Но как тогава да се обясни фактът, че „колкото повече държавата се отдръпва от живота на хората, правейки ги апатични към политиката, толкова повече корпоративните интереси я припознават и използват като лична „дойна крава“, ако цитираме дословно Крауч, и на практика „корпоративните лобита са на държавната трапеза и в неолибералните държави с ниско публично потребление, и в държавите на благосъстоянието“, по думите на същия автор¹⁸. Държавата – само на корпорациите, а гражданите – оставени на себе си. Анти-

¹⁸ Crouch, C., 2004. Op.cit, p. 19.

държавност за гражданите, но държавност за корпорациите. Това ли е неолибералната цел?

Неолибералното управление се самоласкае, че е управление на икономическата рационалност. Всъщност то е най-скъпото управление – именно при него гражданите плащат най-висока цена заради свръхмаркетинга и бюджетните рестрикции¹⁹.

В същия порядък на мисли през 2011 г., вицепремиерът и финансов министър Симеон Дянков поиска поставянето на лимити за държавните разходи – бюджетен дефицит не повече от 3% от брутният вътрешен продукт, държавен дълг не повече от 40% от БВП и ограничаване на преразпределителната роля на държавата до 38%, които да се запишат в конституцията. Това бе заявено намерение за влягане в конституцията на институцията на т.нар. „финансов борд“, предлаган за въвеждане и по-рано (2010 г.), при управление на правителството на Иван Костов. И докато adeptите на тази идея изтъкват, че подобни заложени в конституцията ограничения имало в много европейски страни, в Европейския съюз се обсъждат стратегии за преориентация на публичните разходи за заздравяване на икономиката, за увеличаване на уменията на работещите, за осигуряване на социални защити, които да позволят на хората да поемат повече рискове във времевия период на живота си, когато работят.²⁰

Всъщност законите или правосъдието стоят в основата на **масовото разочарование на българските граждани**? Вярата в правото в някаква степен е функция на вярата в правосъдието, а недоверието към българското правосъдие е съществен фактор, произвеждащ неверие и в законодателството, и нихилизъм по отношение на правото изобщо. Когато сред гражданите господства неверие в Съда, тогава и самото законотворчество става ненужна дейност, а парламентът придобива статуса на паразитен публичен придатък.

Реформирането на правосъдието, изграждането на нов авторитет на съдебната власт е ключовият фактор, който би издигнал авторитета на законотворчеството и на Народното събрание. Правораздаването като професионална дейност изисква свръхвисока компетентност. При оценката на магистратурата традиционно се игнорира истинската база за преценка – правораздавателните актове. През последните няколко години към кадровото осигуряване на магистратурата се предявиха странни, озадачаващи изисквания. Публичното „изпитване“ на кандидатите за членове на Висшия съдебен съвет бе емблематично за неразбирането на въпроса: вместо да се анализират конкретни правосъдни актове, създадени от кандидатите, журналисти и „неправителствени активисти“ изучават и оценяват частния живот на кандидатите.

¹⁹ Съкращават например „извънучилищните институции“ и с това се спестяват няколко десетки хиляди лева. Но в резултат детската престъпност и наркоманията в дадено населено място се повиша неимоверно. Срещу един спестен лев за издръжка на институциите през следващите години се харчат по няколко десетки хиляди лева за преодоляване на последиците от хулиганствата, уличния вандализъм, наркоманията.

²⁰ Crouch, C. The Need For Change. Queries, Summer, 2013, 36-43.

Но за да има разумен закон, първо трябва да има достоверен анализ на проблемите, които законът ще реши. Липсата на задълбочени социално-правни изследвания в годините на прехода, особено тогава, когато те бяха изключително необходими на обществото, едва ли е случайна. Как да бъде ефективно едно законодателство, ако не се обозначат публично груповите, корпоративните, съсловните интереси, включително и онези интереси, които се проектират в антиконституционни законови норми.

Фактически никой у нас не е запознат детайлно с това кои са действителните законодателни пропуски и неправомерни норми в областта на икономическите преобразования, съдоустройството, в медийното право и т.н. Да се потърси публична и професионална отговорност от някого, загдето е внушил, примерно в Наказателния кодекс, да се запише някаква неразумност или в Закона за партиите – противоконституционен текст, е идея почти скандализираща политическите елити и общо взето безинтересна за електоралните общности.

От депутатския корпус, освен заради електорален срив на доверието към политическата сила, от която е избран народният представител, той може да отпадне заради по пиперлив парламентарен език и понякога – заради прекалено усърдно експлоатиране на предразсъдъците съответно на „левите” или „десните” популистки настроени слоеве. Но няма депутат, който да е отпаднал, защото е предлагал антисоциални или антинационални законопредложения.

Вместо заключение:

Може със сигурност да се каже, че преходът у нас е такава епоха, през която спазването на закона се схваща и от елита, и от гражданите като белег за наивност, а антиконституционното поведение – като норма.

Най-важният механизъм за последното е конфликтът на политически интереси, защото масовият антиконституционализъм е политически мотивиран. В определени случаи – и те очевидно ще растат – антиконституционните решения и действия са свързани със защита на тесни икономически интереси. Такива са и повечето спорове, свързани с конституционния режим на собствеността.

Вторият момент е неизбежната взаимообвързаност между механизмите и технологиите на криминализация на деконституционализацията на държавата – антиконституционализмът е вид противоправно поведение.

Правната неподготвеност, непознаването на фактическите и конституционно-правните условия е третият механизъм за неконституционни становища и действия. При един конкретен анализ би могло да бъдат посочени редица случаи на неконституционност, извършвани у нас само поради незнание и неразбиране, както от страна на законодателя, така и на органите на изпълнителната власт и дори на Конституционния съд. Мотивите обаче са професионални, а понякога и тясно доктринални.

Ако кризата в съдебната власт е безспорна, защото гражданите са недоволни, правителствата пишат стратегии за съдебни реформи, а основната задгранична препоръка към България е „Оправете си правосъдието”, то безспорно е също и

това, че не се изследват и дефинират истинските причини за сегашното състояние. Те не са публично достатъчно изяснени, не са последователно защитени от политическите сили и експертните среди. Обратното – много често обществените дискусии по проблемите на правосъдието сякаш целят да прикрият фактическото състояние, като подхвърлят „причудливи” идеи и тласкат към непродуктивни дебати. Не може да се изгради обаче работещо правосъдие, ако липсва достоверна представа за криминалните и въобще за противоправните реалности в страната. Липсва обаче обществена енергия това да стане. Затова и проблемите на българското правосъдие трябва да се видят преди всичко в обществото, а не само при „магистратите”, „партиите”, правораздавателните институции и т.н.

Накрая, сериозна причина за сегашното незавидно състояние на българското правосъдие е дълбочинната криминализация на държавността, криминализация, която очаква от правосъдието да бъде легализирана. Отново е належащо да се дискутира промяна в глава шеста от Конституцията – „Съдебна власт”. Тя безспорно се нуждае от сериозно прередактиране, защото от целия конституционен текст тази глава в най-голяма степен носи един социален утопизъм. Но много по-важно е да се докаже, че през последното десетилетие много от нейните текстове са били официално интерпретирани по неадекватен начин – съдебната власт не може да бъде реформирана, ако публично не се докаже, че много от нещата, които се правеха за гарантиране на „независимостта на правосъдието” в хода на прехода, обективно целяха да направят правосъдието неотговорно към закона, т.е., самоволно синхронизиращо се с интересите на онзи, който може „да влияе” или „да плаща” повече²¹.

И още нещо, магистратът е независим като правоохранителен и правораздавателен орган, като част от съдебната власт, и е независим спрямо всички останали във връзка с осъществяването на правосъдието, като по принцип е подчинен само на закона.²² Но съдебният магистрат не е личност извън обще-

²¹ Съдебната власт по начало следва да бъде подкрепяна и окуражена в стремежа си за независимост от изпълнителната власт. Независимостта на съдебната власт е преди всичко въпрос за независимостта на съдебните органи – съдебните състави, съдиите, прокурорите, когато се произнасят със съдебни актове по делата. Независимостта цели да гарантира изявата на съвестта и вътрешната убеденост на магистрата в неговите процесуално-правни действия. Оттук големият въпрос пред правосъдието е как да се ограничат формите и механизмите за неофициално, извънсъдебно (властово, икономическо или криминално) влияние върху магистратите при вземането на решения. Но вместо това, висшата магистратура интерпретира независимостта предимно като независимост на „системата”, на отделните правосъдни „подсистеми”, т.е. тя се схваща като „институционална”, като „административна независимост”. Това увлечение в по-невинните си форми се нарича „ведомственост”, а в по-тежките – „бюрократичен феодализъм”. То има някаква конституционна опора само в прокуратурата – централизирана по определение.

²² Съдиите правосъдят по начин, максимално автономен, най-полезен за правосъдието. Магистратите са независими, когато между тях липсва йерархическа зависимост. Магистратът взема своите решения съобразно принципа на вътрешната убеденост, а не – примерно, съобразно висшестоящо указание. Независимостта на правосъдието се гарантира, като се инкриминира даването на „висши указания” към съдията. Дори в йерархически

ството и над обществото, извън държавата и над държавата. Той е подложен на същите несправедливости и изкушения, на които е подложен всеки друг служител, заемащ публична длъжност. Въпросът е – кои са основанията да се мисли, че магистратурата, поставена в условията на абсолютно самоуправление и неподконтролност, ще има вътрешната критичност и самодисциплина за самоусъвършенстването си?

Известно е, че самозатворените системи по принцип не могат да се самореформират... От друга независимост, извън тази, които е необходима за осъществяването на правосъдието, нито съдебните магистрати се нуждаят, нито обществото има правото да им предостави. Става дума за разумните и неразумните граници на обособяване на дейността на магистратурата от общодържавната дейност. Правосъдието, образно казано, трябва „да се върне в държавата”, без да губи своята независимост...

Изводи:

1. Българската държавност е в криза, външните белези на тази криза са очевидни, някои от тях са станали вече хронични и почти не предизвикват несъгласие.
2. Към Конституцията се налага едно снизходително отношение, като основни нейни принципи се тълкуват и развиват в текущото законодателство по начин, различен от действителния смисъл на конституционните норми.
3. Проблематизират се основополагащи за модерния парламентаризъм практики, дезавуират се основните клетки на демократичното общество. Вместо да се направи аналитичен преглед и оценка на състоянието на българското правосъдие, се фабрикува колосален правораздавателен нихилизъм.
4. Българската държавност е в тежка криза и основната причина за нея е отсъствието на анализ на фактическото състояние на конституционализъм и антиконституционализъм.
5. През изминалият четвърт век редица държавни институции не изпълняваха и не изпълняват пълноценно конституционните си задължения към гражданите и към държавността като цяло. Държавата абдикира от защитата на редица конституционно прокламирани права на гражданите.
6. Регулярно се изказват искания за нова Конституция, приемането на която, впрочем, изисква пределно обществено съгласие, а днес не съществува концептуална и политическа база за подобно единодействие.
7. Войната срещу българската държавност се води с много мотиви, сред които основните са икономическите интереси и некомпетентността.

Развитите тук идеи целят изграждането на по-адекватна обществена платформа за реформиране на публичните институции и за запазване на демокрацията.

изградената прокуратура издаването на незаконни указания е престъпление. Никой прокурор или следовател не може да бъде заставен да действа против убежденията си.

**БЪЛГАРСКИЯТ ПРЕХОД И ПЪТЯТ НА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЯ
НА КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА****Резюме:**

Българската държавност е в криза, основната причина за която е отсъствието на анализ на фактическото състояние на конституционализъм и антиконституционализъм. През изминалия четвърт век редица държавни институции не изпълняват пълноценно конституционните си задължения към гражданите и към държавността като цяло: а) държавата абдикира от защитата на редица конституционно прокламирани права на гражданите; б) към конституцията се е наложило снизходително отношение, като основни нейни принципи се тълкуват и развиват в текущото законодателство по начин, различен от действителния смисъл на конституционните норми; в) проблематизират се основополагащи за модерния парламентаризъм практики; г) дезавуират се основните клетки на демократичното общество.

Фабрикува се правораздавателен нихилизъм, вместо да се направи аналитичен преглед и оценка на състоянието на българското правосъдие. Войната срещу българската държавност се води с много мотиви, сред които основните са икономически интереси и некомпетентност.

Ключови думи: конституция, конституционализъм, антиконституционализъм, парламентаризъм, правни норми, правна практика.

JEL: K10

**BULGARIAN TRANSITION AND THE WAY
OF DESTABILIZATION OF CONSTITUTIONALISM****Abstract:**

Bulgarian state is in crisis, the main reason for that is the lack of analysis of the actual state of constitutionalism and anti-constitutionalism. Over the past quarter century, a number of state institutions did not meet fully their constitutional obligations towards the citizens and the state as a whole: a) the state abdicated from the defense of a number of constitutionally enshrined rights of citizens; b) a condescending attitude has been imposed to the new constitution, while its fundamental principles are interpreted and developed in the current legislation in a way different from the actual meaning of the constitutional norms; c) fundamental to the modern parliamentary practices issues are problematized; d) main elements of the democratic society are disclaimed. In place of the examination and analytical assessment of the Bulgarian judiciary law-enforcement nihilism takes place.

The war against the Bulgarian statehood has many motives, the main being economic interests and incompetence.

Key words: constitution, constitutionalism, anti-constitutionalism, parliamentarism, judiciary, judicial norms, judicial practices.

JEL: K10.